

Befejezőként említsük meg, hogy az eretnek-kérdés körébe a Deliberatio-ban még más érdekes adalékok is tartoznak, amelyeket ezúttal nem részletezhetünk. Ezek egy része visszavezethető irodalmi forrásokra, más részük azonban — úgy látszik — nem olvasmányból, hanem személyes megfigyelésből vagy valamilyen értesülésből származik. Különösen figyelemre méltó, hogy többször történik bennük utalás a görögökre (Graeci). Pl. emliti Gellért, hogy a görögök tisztelik Uriel főangyalt, akit különösen az eretnekek hívnak segítségül.⁴² Vagy másutt, hogy a görögök közül sokan egy a manicheusokéval rokon tévtant követnek.⁴³ Kérdéses azonban, hogy kiket kell a „görögök” megnevezés alatt értenünk. Általában a bizánci egyházat, vagy esetleg valamilyen a birodalom területén található régi vagy egykorú eretnekséget? A görögök, görög írók és egyházi viszonyok iránti érdeklődés Gellértnél mindenestre további problémák távlatát nyitja meg. Hátterében bizonyos szerepet játszik a görög egyház magyarországi jelenlétének és működésének kívül, amire vonatkozólag a Deliberatio-ban is találunk eddig nem méltatott fontos utalást,⁴⁴ a század közepére (1054) bekövetkező, de már korábban érlelődő egyházszakadásnak, az egyház sorsát és egységét elsődrendű ügyének tekintő, reform-szellemű Gellért által kétségekívül aggodalommal figyelt eseménye is.⁴⁵

Esze Tamás

UJVÁRY TAMÁS VERSEI

(Első közlemény)

Katolikus hang a Rákóczi-szabadságharc költészetében

Tanulmányunk tárgya az a verses kézirat, amelyet Ujváry Tamás, a nyittrakövesdi Mária-templom kántora dedikált 1705 elején II. Rákóczi Ferenc fejedelemnek. Thaly Kálmán fedezte fel a Rákóczi—Aspremont levéltárban Vörösvárott 1866-ban.¹ 8 fólió-lapra terjed.² A benne levő két magyar verset ki is adta az *Adalékokban*.³ Időrendben első az a vers, amelyre szerzőjének az 1704. május 28-án kivívott szomolányi kuruc győzelem adott alkalmat. Ennek ezt a címet adta: *A szomolányi diadal emléke*. A másik Szatmár kapitulációja alkalmából készült, s Thalynál ez a címe: *Szatmár vára megvételéről*. Tehát ez is alkalmi költemény: Szatmár vára december 25-én adta meg magát a kurucoknak. Azt a latin és magyar szöveget, amely ezt a

keretek szűkössége miatt nem térhettem, még behatóbban újra meg kell vizsgálni. Tekintetbe kell venni, hogy a bogumilizmus, mint arra DMITRI BOLENSKY (The Bogomils. Cambridge 1948.) és ARNO BORST rámutatnak, maga is fejlődő jelenség, ami pl. a Sámuel cár bolgár birodalmának bukása (1018) után bizánci milliőbe kerülő szekta tanáinak megváltozásában, módosulásában is kifejezésre jut. Érdekes és talán ezzel a folyamattal kapcsolatban levő tény az, hogy noha a X. századi források, elsősorban Cosmas presbyter irata a bogumilek ellen (X. sz. második fele) nem említik a test feltámadásának tagadását az eretnekekről, a XI. században már halljuk ezt a vádat (BOLENSKY I. m. 134. 3. jegyz. és 181—182.). Kérdés továbbá, hogy mennyire valószínűsíthető, milyen adatokkal támasztható alá a szekta északi irányba való terjedése a XI. sz. első felében, mivel a források inkább egy déli irányú, a Balkán-félszigettől Kís-Ázsiáig nyúló terjeszkedés folyamatáról értesítenek (HENRI-CHARLES PUECH—ANDRÉ VAILLANT: Le traité contre les bogomiles de Cosmas Le Prêtre. Travaux publiés par l'Institut d'Études slaves XXI. Paris 1945. 166). Figyelembe kell venni továbbá, hogy egy olyan újonnan megterített népnél, mint a korabeli magyarság is, a hitbéli bizonytalanság és ingadozás, különösen ami a test feltámadásának a közönséges ész és tapasztalat számára oly meglepő és idegenszerű tételt illeti, ami a kereszténységen belül is Pál és Augustinus óta a XI. századi dialektikusokig sokszor vita és tagadás tárgya volt, szinte elkerülhetetlen. Ez a hitbéli ingadozás aztán a teológus számára természetesen eretnekségnek minősült, amire könnyen csapathott le az egyház nagymúltú apologetikus irodalmában használatos formulákkal. A szóbanforgó hely esetében is talán feltételezhetjük a teológus Gellért asszociációinak a hatását, aki jól ismerte a Makkabeusok könyvének azt a halotti mise szövegében is benne levő helyét (2Machab. 12, 43—46.), amely a halotti adományok értelmét a feltámadás hitében jelöli meg. Aki tehát a holtak lelki üdvéért tett adományok, azaz az egyházi javak, ellen támad, az a feltámadás hitének tagadásában, ez pedig a hit egyik kardinális pontja, bizonyval elmarasztalendő.

⁴² Delib. 233 — vö. IVÁNKA E.: Szent Gellért Deliberatio-ja, Századok LXXVI. 1942. 499—500; BODOR A. i. m. 217—219.

⁴³ Delib. 227 — vö. Delib. 87—88.

⁴⁴ Delib. 20.

⁴⁵ Gellértnek az egyházra vonatkozó nézetét összeállította IBRÁNYI F. i. m. 532—539. — Gellért és a szerzetesi reformmozgalom problémához I. GALLA FERENC: A clunyi reform hatása Magyarországon, A Szent István Akadémia Történelmi, Jog- és Társadalomtudományi Osztályának Felolvasásai 2. k. 4. sz., Pécs 1931. 76—80.; Galla kritikájára I. CSÓKA J. LAJOS: Clunyi szellemű volt-e a magyar egyház a XI. században? Regnum 1942—1943. 141—176.; WACZULIK MARGIT: Szűz Mária tisztelete kereszténységünk első századában. Regnum. 1938—1939. 66. skk.; E. WERNER: Die gesellschaftlichen Grundlagen der Klosterreform im 11. Jahrhundert. Berlin 1955., különösen a III. fejezetét (36—70.).

¹ Először a Dunántúli levéltárak ismertetése, különös tekintettel II. Rákóczi Ferenc korára c. beszámolójában ismertetett. (Pest 1867. Értekezések a Történettudományi Osztály köréből. III. köt. 37.)

² SZABÓ T. ATTILA: Kéziratok énekeskönyveink és verses kézirataink a XVI—XIX. században. Zilah 1934. 200. és STOLL BÉLA: A magyar kéziratos énekeskönyvek és vergyűjtemények bibliográfiája (1565—1840). Bp. 1963. 113.

³ Adalékok a Thököly- és Rákóczi-kor irodalomtörténetéhez. Pest 1872. II. köt. 39—45., 73—80.

két éneket a kéziratban keretbe foglalja, Thaly nem adta ki. Csupán az egy strófára terjedő verses ajánlást és az Ujváry nevét magában foglaló záradékot közölte. A kézirat, amelyet *Ujváry Tamás énekfüzetének* szoktak nevezni, most lát napvilágot először egész terjedelmében:

APlausus

Celsissimo Principi Transylvaniae Francisco Rakoczy de Főlső Vadász, Dei Gratia nec non Incliti Comitatus de Saros supremo et perpetuo Comiti etc.: Salutem ac perpetuam foelicitatem cum omnibus adiunctis pro Libertate Patriae pugnantibus cum Deo fidelibus sui Domino Patrono naturaliter benignissimo Gratosissimo

Vovebat et Offerabat
a Deo paCeM Sorte faVente preCans.

Carmen Memoriale

Salveat ista Dies rutilo celand(a) lapillo,
Explicet et crines Phebus ab axe suos.
Omne bonum Coelum cantat tibi celsus Apollo,
Cantat ter gratum grata Thalia melos.
Reddite castalio mihi pectora pota liquor(um),
Quare canam Vester tyro feratis opem.
Insignem cupio venerari namque Patronum,
Carmine quoque bono Phebe Juvare modo.
Fama sonat Cujus permultas inclyta terras,
Illum cui celebri vehit(ur) sua fama carina,
Qua sulcat vastum svada diserta salum.
Es columnen Patriae rapido quiatotus amore,
Is flagrat in Patriam dignus Amore pari.
Spectes virtutem vernas virtutibus uber,
Vis spectare genus Nobile stemma geris.
Principis invicti victritia signa triumfent,
Vivat foelices Tempora Mille Dies.
Annuat Omnipotens ex celsis Jupiter astris,
Adque foerax tellus Annuat ipsa tibi.
Larga ceres et flóra tibi dona ministrent,
Plurimus ipse suas detque lyaeus opes.
Aurea de ducant niceo tibi pollice fila,
Tres vitae humanae fila trahendo deae.
His Ita ConDigna Mars sarta neCtat ple orantl.

Az föl fuvalkodot Istentől el futamodot Magyar országot pusztito magyar virt szomju-hozó Raczok veszedelmiről és Szákmar meg viteliről.

Uy Versek. Nota. A Sz. Haromságnak.

OH melly csudalatos Isten az te dolgod mindenben bölcs tanacsod, mindent ára vihez amire akarod vezerled s oktathatod az te nepeidet Igaz hiveidet meg aldod s boldogitod.

Miltóságos Urunk Rakoczy Fejedelem országunk hiv bainokia, az kit az Ur Isten csudalatos képen Német kézből ki hozot, kit Mars és Bellonak teyével fel tarta tovabis boldogicson.

Groff Forgacs Gyeneral Bone Kapitannyal Szakmarhoz rendeltetik, Kegyelmes Urunk-tul az Fejedelemtül Raczok ellen küldetik, hogy Raczokat roncsak valahol talalyak mindenüt vagiak öllyik.

Vitez Kapitanyok bator fő hannagyok vaidak és tizedesek, taborban tündöklő vitesség-gel finló próbált magyar seregek, édes Hazaiokért szép szabadsagokért kardal kik öveczkettek-

Ordinatiohoz az rendes traktahoz mindent ők disponálnak, az ör allasokra fiuk Istra-sakra mindent alkalmaszatnak, rivadást ha hálnak lóvésre vigyásznak, ellenséggel harcolnak.

Egész eyel napal s nyukhatatlansagban vannak ör allasokban, Raczokra vigyáznak lovakon nyargalnak ellenséggel harcolnak, vérek ontasaval éltek fogyasaval semmit ők nem gondolnak.

Szamtalan sok Racság mint rut fene vadcság Szakmar ála érkezék, hogy Szakmara menne élest bé vihetne mind azon mesterkedik, nagy vak merősséggel dühött kevélységgel legottan meg ütkezék.

De az nagy Ur Isten csudalatos képpen az Raczok(at) meg veré, mert sok szamo népét és minden élését Szakmar alatt el veszte, hatalmas kezével mint eles fegyverrel öktett meg szégyenetté.

Sok fegyver villogas mint eghen villamas látatnak vigh Szakmarban, sok Agyu és Minak mint folyhó ropoghas hallatnak az uczakban, mint az rettenetes meny kő egh csattoghas eyel napal hazakban.

Zengh Szakmarnak vara mindenütt uczaia az sok jajgatasoktul, el ajolt lábanczok evel holt sok Raczok eő ordittasoktul, hogy már meg kell valni és hogy ki köll menni Szakmari Uraságbul.

Vigadgyatok ezen országunk fiay mindenütt hiv lákosi, kik kevély Németnek feslett Nemzettségnek voltatok csak Jobbagyi, vighekben lákozó sok portiótt adó magyar haza fiay.

Öröllyhezz vigadhacz hires Szakmar vára Kőrös Marus hatara, Sz. Jobb Ecsett Szegett Beszermény és Kalo Gyula Szolnok vigh haza, Debreczen és Bihar Szamos tartománya már Racság nem rabolya.

Isten aldgya többel kívánt vitességgel mindenütt magyarokat, országunk népének igaz hiveinek nyuicson kívant sok jokat, hatalmas kezével mint eles fegyverel őrizte országunkat.

Tehat milto azért illy nagy jo voltodért Sz. Szüz tigid dicsirünk, righi Patronánknak mint nagy Aszszonyunknak tiszta szivből vallanunk, hogy szent Könyörgéssed és erdemed által tőled meg segettettünk.

Tisztelett dicsirett Sz. István királynak országunk Sz. Atyanak, righi magyar ország fő Patronussanak szentséges Királyának, kit az Isten ada magyaroknak hagyta lenne Gubernatora.

De te szépen finlő mint sas virel élő sok io Vitez Legények, kik mezőtt nyargaltok dühött Raczott vagtak vattok bator szivőek, mint mezőtt ződ füvel annyi szerencsekkel aldgyon Isten mezőben.

Ezer fölött Hett száz szintin negyedikben, Karacsony ho hetiben, mikor az Labancság és evel holt Racsag volna nagy rémőlisben, költének ez Versek Saio vize mellet Karacsony hó hetiben.

Ricsani Német fő Generalis töredelmes Gyunasa és keserves Poenitentia tartó Soltara következék mellynek Notaiia lehet Csillag Niző Magyar etc.

Elbocsata Ricsani egy csuport sereghitt,
hett ezer valagatott Német fegyveressit,
hogy Jablonczy mezőben vitez hirit Nevét,
ki terjeze hatalmat igy kezdé bezeditt.

Nem tudom én soha mert küldött bennünkett,
az Romay csaszar-hogy magyar Nemzetett,
Őllyük vagiuk igessük ontsuk ki vireket,
és ippen el puszticsuk io láko földőkett.

Az Isten nem adott Kecskenek nagy farkatt,
sem Kondor disznonak unicornis szarvatt,
Tallallas és fallallas bagolynak hatalmatt,
hogy ippen el ronthassa oroszlyán taboratt.

Holott az magyar Nemzet volt nekünk oltalmunk,
Török és Tatar ellen volt erőss Paisunk,
és Kivánsagunk szerint étellünk s italunk,
aranyos és eszűstős finyes ruhazatunk.

Ennek egyeb nem oka hanem az gyűlölség,
Nemzetekkel született sok csalárd mesterség,
Sok Jambor Aszszonyokon perpatrált dühösség,
sok Artatlan szüzeken tött poklos fesletség.

Már az magyar Nemzetnek igen meg vetise,
és eő ruhazattyoknak gonosz gyűlölséghe,
az Sidoknalis alab valo böcsöllése,
io hírek és Neveknek labala vetise.

Sok bagacsyainknak fel s ala jarása,
rétek és vetiseknek le kaszaltatasa,
az szegény Jobbacságnak verése s taglása,
lovok mellett kötözve unok hurczolása.

Országok törvénye ellen tiszték bé hozasa,
Német gavaleroznak tiszték el adása,
sok szabadvárasoknak Jussok el rontasa,
ugy mint Jasság és Kumság dühös rongalása.

Minden kereskedések erőss meg tiltása,
Vamok és harminczadok Németnek adása,
az Pósoni piz verő haznak el rontása,
lehetetlen dolgoknak valo kivanása.

Sok Artatlan uraknak meg Aristalasa,
országok törvénye ellen iovok foglalása,
partolas szine alatt sokak meg rontasa,
örökös Curyaiok Németnek adása.

A mit lovon fogattunk gyalog nem állásunk,
az ország lakosinak meg nem halgatasunk,
sok hunczfut és rebelis selma okadasunk,
ez volt minden irgalmas jó választ adasunk.

Megh illetyük immár az szep vitessegett,
mint az bunta diszno az hajos szekerett,
vagy mint az suta kecske az arany pereczett,
és az Kullogo szamar az barsonyos nyergett.

Miltán ezért az Isten meg verett bennünket,
mert már nem szenvedhetette szamtalan vitkünket,
undok és utalatos cselekedetinkett,
azért adott fejünkre eles fegyverekett.

Azt az Kírált az Isten soha meg nem áldgya,
a' ki eő fogadasat hiven meg nem tartya,
az országnak lakosit törvéntelen rontya,
az ellenség kezében országostol adgya.

Nagy Aszszonyunk képinek masra fordittása,
io kelendő eszüstös piznek el rontasa,
aranynak és eszüstnek országból hordasa,
sok forspont marhaioknak Becsben fel haitása.

Nadasdi és Zerinyi frangye Pan ölise,
s több miltóságos urak el vesztise,
minden sok szép ioszágok Confiscált vitele,
és az egész országból ippen ki küldése.

Sok rendbeli portiok hamis talalasa,
annak Uyab és Uyab meg szaporittasa,
egy talleros ko sonak arra fel csapasa,
ötött fél forintokra egy masa hozasa.

Itten visza attuk tokainak veszisitt,
Duplan meg füzettük vérek ki ontasitt,
sok ártatlan csecs szopok fegyvere vetisitt,
sok özvegyek és arvak ártatlan ölísitt.

Ezek vire ontasa mint az Abel vire,
fel hatott és kiáltván az magos eghekre,
ally boszott nagy Ur Isten értünk néz ígyunkre,
ki vagy az ártatlanok hatalmas őrzője.

Rachaellel miltan sok Anyak sirhattak,
midőn gyermekeket mint labdat úgy hantak,
eles fegyverekkel ket felé csapdostak,
és az nagy vér ariából sok helen kapdostak.

Nem tagadgyuk s meg vallyuk vitettünk ellened,
győzhetetlen Aszszonyság lettünk ellenséged,
midőn Sz. Istvan Kiraltol hagyott országodott,
pusztítottuk s rablottuk saiát örökődött.

Aube aube tu maigott her Jesus Maria,
ki vagy az magyar országnak édes Patronaja,
nagy Aszszonyság ne hagy el bünösök oftalma,
nem leszünk már ez uton országod rontoja.

Az ki ezen verseket gyűlöli s utálya,
az magyar országnak tünder álnok tagia,
teyel mézel folyo Jovay tolvaja,
minden igaz magyar ezt bizony meg vallya.

Ezer fölött heft szában szintin negyedikben,
az mikoron irnánok ezen esztendőben,
szerszé ezen soltaros verseket szép rendben,
Ricsani fő Gyeneral Jablonczy mezőben.

Nomen nobilitas ut febus fulgiat orbi,
Rebus in adversis floreat hungaria.
HIS paVper flneM Deo Lego trIno In personIs
CVI honor et VIRTvs sIt pVRIs In
VotIs plae parae VIRgInI aVe.

Köz mondazban szoktak magyarok mondani,
a ki mikint tanult csak úgy tud szantani,
ki melly mestersegett örvendett tanulni,
aval szokta magát tengetni s taplalni.

Miltoságodnak

Miltatlan holtig Isten Imado szegény szolgálja, Nitra Kővesd hegyin livő sok csudakkal
tündöklő, Nagy Boldog Aszszony Templomanak miltatlan magyar Cantora.

Uy Váry Tamas. Mpria-

Bár majdnem száz esztendeje, hogy felfedezték, Ujváry Tamás kéziratával érdemben még senki sem foglalkozott. Senki nem kereste: milyen alkalomból készült, ki volt a versek szerzője. Azt sem vizsgálták meg, hogy bennük miként tükröződik az a két történelmi esemény, amely alkalmat adott szerzetetésükre és az a kor, amelynek irodalmi és történelmi dokumentumai. A „kuruc költészet” terjedelme szerint nagy, értéke szerint többnyire sekélyes irodalmában általában nem is keltettek különösebb érdeklődést. Hitelességükben az ún. kuruc ballada-pőr idején senki sem kételkedett, de Szerb Antal 1935-ben — a fejedelem halálának 200. évfordulójára készített *Emlékkönyv*ben — többek között az Ujváry-kéziratban levő magyar versek hitelességét is kétségbe vonta, sőt a kézirat létében is kételkedett.⁴ A szomo-

⁴ SZERB ANTAL: A kuruckori költészet. — Rákóczi, Emlékkönyv halálának kétszázéves fordulójára. Bp. 1935. 269–308.

lányi diadal emléket azért nem tartotta hiteles kuruckori versnek, mert az a történeti összefoglalás a német uralom bűneiről, amelyet az énekszerző Ritschan császári generális szájába adott, „oly fölünyesen intelligens és oly teljes, hogy valószínűleg egy jóval később élő kiváló történetíró írta”. A *Szatmár vára megvétele*ről szóló énekkel szemben azért tanúsított kétséget, mert „Balassa-strófáiban számos Balassa reminiscencia található”, s benne „egyezéseket találok más kuruckori költeménnyel”, lám a *Cantio Tokaival* való helyenkénti egyezését már Thaly is említette. Hitelessége ellen „a legfontosabb érv lenne azonban a költemény modern lendülete, gyorsasága, mely Thaly balladáira emlékeztet” és a vers 9. strófájában megszólaló „dekoratív fegyverzőrej”. Szerb Antal bizarr tanulmányát Varga Imre igazította helyre *A kuruc költészet hitelessége* című alapvető iratában.⁵ Az Újváry-kéziratot megtalálta a levéltárban, de nem mondotta meg, hogy hol is van voltaképpen („az Orsz. Levéltárban letétbe helyezett Rákóczy—Aspremont—Erdődy-féle levéltár egyik leveles ládájában”), ezért Stoll Béla sem tudta megtalálni, mikor kéziratossá énekeskönyveink bibliográfiáját készítette. Varga megállapította, hogy „azok az érvek, melyekkel — Szerb Antal — véleményét megtámasztja, megdőlnék a tényeken”: a kézirat megvan és hiteles.

Azért is kellett közölnünk teljes terjedelmében, mert Thaly szövegkiadásában értelemváltoztatott hibák fordulnak elő. Módosítanunk kell Varga Imre elismerő véleményét: „Thaly a szavak hangszínét néhol megváltoztatta, a központozást, helyesírást helyenként módosította, de kiadása egyébként helytálló.” Thaly nem olvasta el gondosan a kéziratot, amikor kiadványa számára lemasolta. A 7. strófa *d* sorában azt a hibát követte el, hogy az „unok” szót — Újváry „undok”-ot akart írni, de a *d* betű tollában maradt — „urok”-nak olvasta, pedig az „undok” szó előfordul a vers 13. strófájában,⁶ a *c* sorban is („Undok és utálatos cselekedetinket”), s így került bele a németek bűnlajstromába ez a képtelenség:

Az szegény jobbágságnak verése, s taglása,
Lovok mellett kötözve urok harcolása.

Azok, akik a verset Thaly után újra leközlötték, úgy próbáltak a bajon segíteni, hogy a „harcolása” helyett „hurcolása”-t írtak.⁷ De ez is képtelenség: a németek a jobbágyok lovai mellett, kötözve hurcolták földesurukat? Ilyen helyzet sohasem fordult elő. Ez majdnem olyan képtelenség, mint az a másik, hogy a földesurak lovak mellé kötözve harcoltak. Másik elírása még bosszantóbb: a 10. strófában azt akarja mondani a költő, hogy a német a földesurakat sem kiméli: javaikat, semmibevéve az ország törvényét, elfoglalja, örökös nemesi kúriájokat németek kezére adja. Hogy miket követett el a német katonaság a nemesi kúriákon, ezt az 1697-es szép nemesi ének mondja el nekünk („Óh szegény magyarság, mit gondolsz magadban?”).⁸

Szabadságod ellen házodban is beszáll,
Uri módon bizvást énekölve sétál,
Te nemes fejedre tüle sok „hunczfut” száll,
Azt mondja: házodtul máshová távozzál!

Rettentő hatalmát kölletik kerülnöd,
Magad cselédestül más szállásra menned,
Az hol nem adatik az te csöndességéd —
Hanem köll szenvedned igen nagy inséget.

Thaly *A szomolányi diadal emléke*iben a „Curyaiok” szót „királyok”-nak olvasta, így állott elő a strófa értelmének megtörésével egy furcsa sor: „Örökös királyok németnek adása.” Képtelenségét maga is érezte, ezért jegyzetet fűzött hozzá: „Az austriai háznak a magyar királyságban örökösödését illető s a pozsonyi 1687-iki diaetával elfogadtatott végzést érti.”

Újváry Tamás személyéről csak annyit tudunk, amennyit kéziratában foglalkozásáról mond: ő a „Nitra Kövesd hegyin livő sok csudákkal tündöklő Boldog Aszszony templomának miltatlan magyar Cantora”.⁹ De ez is igen fontos adalék ahhoz, hogy megértsük

⁵ Bp. 1936. 25. It Füz. (Császár) 57.

⁶ Legelőször a XV. században a Münchener-kódexben fordul elő, a XVIII. században már közkeletű szó. Régies (XVI—XVIII. században) formája: *ondok, öndok*, stb.

⁷ A Magyar Költészet Bocskaytól Rákócziig c. antológiában. Bp. 1953. 291—294. (Magyar Klasszikusok)

⁸ A Szencsei-kódexből THALY KÁLMÁN adta ki: Adalékok. I. köt. 270—274. — Lásd még: Szentseidaloskönyv. Sajtó alá rendezte BUDA JÁNOS. Bp. 1943. 37—39.; 11. Cantio alla de po(r)cione. (Régi Magyar Verseskönyvek I.)

⁹ BALOGH FLÓRÁRNÉ: Beatissima Virgo Maria Mater Dei, quae Regina et Patrona Hungarorum. Eger 1872. — DUALSZKY JÁNOS: Nyitra vár- és város történelmi vázlata. Nyitra 1875. — WAGNER JÓZSEF: Adalékok a nyitrai székes-káptalan történetéhez. Nyitra 1896. — WAGNER JÓZSEF: Adatok a Nyitra-városi plebániák történetéhez. Nyitra 1902. (Lenyomat a Nyitramegyei Szemléből.) — Történetének népszerű ismertetését lásd: KARNYANSZKY JÁNOS: Nyitra. Kövesdhegyi Boldogsasszony temploma. Megjelent a Boldogságos Szűz tiszteletének nyilvánulásai Nyitra egyházmegye területén: Szűz Mária Virágoskertje. XVII/1901. 247—248.

és megmagyarázzuk verseit, mert mind a kettőben kifejezésre jut bensőséges Mária-kultusza. Új hang ez függetlenségi harcaink protestáns szellemű költészetében.

A kövesdi hegy Nyitra város határában emelkedő halom volt, a falakon kívül néhány száz lépésnyire a hajdani Török-kaputól. A nép Szarka-hegynek hívta, az oklevelekben olykor „Mons Viridis Campi”, „talán azért, mert a különben kopár sziklát részben gyepp borítja”. Említik e „Mons Mariae” német és szláv nevét is: „Frauenberg; Matka Boza.” E domb lejtőjén épült talán eredetileg is keresztalakú temploma.¹⁰ 1506-tól kezdve vannak adatok róla. Egy pápai okirat szerint 1630 táján Telegdy János kalocsai választott érsek, a nyitrai püspökség adminisztrátora újjáépítette „a Boldogságos Szűz tiszteletére”. 1630. június 10-én már megemlékezik róla végrendeletében: „Kétszáz frtot hagiok az Keövesden valo Boldogasszonyhoz, hogy az eöreg holtárt megh czinaljak belüle.”¹¹ „A felszentelés ünnepén a pápától engedélyezett búcsú hírére hatalmas tömeg gyűlt össze. Megjelent a katolikus vallásra visszatért Kínorány Gábor aposztata pap, aki harminc évig volt az egyik protestáns felekezet tagja.”¹² A templomról megemlékezik Eszterházy Pál nádor is a *Mennyei Korona* című könyvében: „Nitra Várahoz nem messzre vagyon egy Böldogságos Szűz Kápolnája, mely már két száz Eszten-döktül fogvást áll, és noha sokszor el-pusztították az Eretnekek, mind-azáltal az hivek ujobban föl-épétték, holott sok nyavalyákban lévő Emberek gyógyulnak-meg, kik fogadásokat téznek azon szent helyen.”¹³ Ime, egykorú tudósítás szerint, ezek azok a „sok csudák”, amelyekkel „tündöklő” a „Boldog Asszony temploma” a „Nitra Kövesd hegyin”. Egy későbbi tudósítás szerint a templom „főoltárán a boldogságos Szűznek a kegyelet érmeivel díszített szobra áll”. „A főoltárt Jáklín Balázs nyitrai püspök¹⁴ kőből építette; fából készült oltárszekrényre, melynek ajtócskáján J. H. S. aranyos betűk csillogtak, részben feketére, részben kékre volt festve és aranyozással díszítve. Az oltárt két színezett oszloppal megtámasztott hátlapja közepén a Boldogasszony mennybevitelének képe állott, angyaloktól körülvéve; mellette az egyik oldalon sz. Péter, a másikon sz. János ev. szobraival. E kép felett ísmért a Boldogságos Szűz, sz. Joakim és sz. Anna társaságában és sz. Simeon és (újra) sz. Joakim szobraiolt környezve volt látható; az állvány csúcán pedig sz. Mihály főangyal tiporta a legyőzött sárkányt.”

Augusztus 15-én „az ájtatos hívők ezrei kísérik a székesegyházból a Mária templom felé indított körmenetet”. A templomnak orgonája is volt a XVII. század vége felé, a hagyomány szerint Szobieszki János lengyel király adományozta, s talán éppen a Rákóczi-szabadságharc elején, a Nyitra váráért és városáért folyó harcokban ment tönkre. Ebben az időben az orgonisták megkülönböztetik magukat a kántoroktól; Ujváry kántornak írta magát, magyar kántornak, mert nyilván más nemzetiségű kántora is volt a templomnak.¹⁵ Bizonyára nemcsak a templomban, hanem a körmenetekben is végzett kántori szolgálatot. Adatok vannak arról, hogy a templomot a XVII. század utolsó évtizedében állították megint helyre, valószínűleg 1694-től kezdve szolgált Ujváry Tamás a kövesdi templomban.

Magyarságát neve és versei is bizonyítják. Az Ujváry név valószínűleg ersekújvári származásra utal. Lehetséges, hogy annak az Érsek-Ujváry Albertnek leszármazottja, aki feleségével és sógorával 1622-ben kapott armálist II. Ferdinánd királytól.¹⁶ Ujváry Tamásnak kortársa volt egy Ujváry Imre nevű Nyitra megyei birtokos nemes, akit valamikor a XVII. század végén iktattak be Kálmánfalva és Paczolaj birtokába.¹⁷

¹⁰ (VURUM JÓZSEF): Episcopatus Nitriensis eiusque praesulum memoria cum ichnographicis tabellis exhibentibus priorem, ac modernam faciem castrí, et civitatis Nitriensis. Pozsony 1835. c. mű címlapja előtti levő képen: Nitria, ut olim fuit, látható a kövesd-hegyi templom is, de már nem keresztalakú.

¹¹ CZEIÉL GÁBOR: A Szent-Ferencrendiek Nyitrán. Nyitra 1911. 87.

¹² GALLA FERENC: Magyar tárgyú pápai felhatalmazások, felmentések és kiváltságok a katolikus megújulás korából. I. köt. Bp. 1947. (Regnum-Könyvek. I. Egyháztörténeti források. Különlenyomat az LK 1946–1947. évi XXIV. és XXV. évfolyamból.)

¹³ Mennyei Korona az az Az egész Világon levő Csudálatos Boldogságos Szűz Kepeinek röviden föl tett Eredeti... Ki bocsátott uyonann Galanthal Esteras Pal... 1896. Esztendőben. RMK I. köt. 1496. 123.

¹⁴ 1691-től 1696-ig volt nyitrai püspök, Vurum említett könyve szerint. — Ujváry Tamás idejében tehát így nézett ki a templom oltára. Nem Mária-szobor, hanem Mária-kép díszítette az oltárt.

¹⁵ A világi katolikus kántorokra nézve lásd: GAOS B. EMILIÁN: Szoszna Demeter György kézíratos énekeskönyve (1714–1715). Pannonthalma 1938. 12. (Pannonthalmi Füzetek 20.) — A katolikus kántorok szolgálatára nézve hasznos felvilágosítást nyújt Domasy Pál „adolescens” Kassán, 1707 március 1-én kelt obligatorija, amelyben kötelezi magát, hogy engedelmes lesz Zboray Jánoshoz, „úgy mint Nemes Kassa Városa illendő tisztességgel bé vétetet régi magyar kántorához”. Thaly Kálmán Kuruckori Okmánygyűjteménye. OSZK Kézírártára. Fol. Hung. 1389. VII. 335–336. — A Rákóczi-ház munkácsi orgonistájára nézve lásd THALY KÁLMÁN: Munkácsi leltárak s udvartartási iratok. (1680–1701.) Történelmi Tár. Új folyam 1/1900. 337. — 1708-ban is van szó munkácsi orgonistáról, Kolozsváry Andrásnak Kőrösy György főkomornnyikhoz, Munkácsról, 1708 június 19-én írt levelében. OL Rákóczi-szabadságharc levéltára. V. 3. a/C.

¹⁶ OL Helytartó Tanács Levéltára. Acta Nobilium in Com. Nyitra. C. 30.

¹⁷ OL Bírósági-levéltár. A nyitrai káptalan levéltárának mutatója. LII. 133. — Ujvári Tamásnak hívták a pápai református egyházmegye egyik predikátorát, aki 1639-től 1642-ig szentmiklósi, 1654–1657 között pázmándi, 1658. mezőörsi, majd 1669–1674 között újra szentmiklósi predikátor, s 1669-ben már esepese volt az egyházmegyének. Lásd ESZÉ TAMÁS: A magyar Praxis Pietatis. Bp. 1963. 71. (A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtárának Közleményei 36.)

Tanulmányunk további részében ismertetni fogjuk az Ujváry-kézirat verseit az esemény- és sellemtörténeti háttér minél teljesebb felderítésére törekedve, s miután megállapítottuk helyüket a magyar Mária-kultusz történetében is, megpróbáljuk felderíteni: ki a versek szerzője.

A Carmen Memoriale

Az Ujváry-kézirat első verses szövege az ajánló sorok után következő *Carmen Memoriale*, mely Thaly meghatározása szerint „Rákóczi fejedelmet, mint Magyarország szabadtó bajnokát dicsőítő latin himnus”. Valóban himnus-e?

Nem himnus, hanem üdvözlő vers, a Rákóczi-kor nyelvhasználatára szerint: *aggratulatoria*. Abba az irodalmi családba tartozik, ahová Csuzi Cseh József,¹⁸ Almási Benjamin,¹⁹ Tasnádi H. István,²⁰ Lischovini²¹ hasonló versei, köszöntik a fejedelmet valami nevezetes alkalomból. Gondoljunk Teleki Mihály²² vagy Czegei Vas György²³ beszédére, amellyel hűségüket bizonyították, amikor először jelentek meg a fejedelem színe előtt, vagy Szaniszló Zsigmondéra²⁴ az erdélyiek nevében a solti táboron, Telekesy István egri püspökére,²⁵ mikor Rákóczit fogadta Eger kapujában, vagy Csécsi János professzorára hasonló alkalomból Sárospatak határában.²⁶ A korabeli üdvözlőbeszéd és üdvözlővers abban különbözik egymástól, hogy az egyik prózában, a másik versben szólal meg, az egyik többnyire magyar, a másik latin nyelvű. Ehhez az iratlan szabályhoz Ujváry Tamás is ragaszkodott: magyar versei elé latin *aggratulatoria*-t készített. Az *aggratulatoria* és az *oratio*, helyesebben *dictio* funkcióját tekintve is különbözik egymástól: az orátor dikciójáért nem vár azonnali, kézzelfogható jutalmat, csak jóindulatot kér személye és a közösség számára, melyet képvisel, jutalma a kedves, biztató válasz. Aki viszont üdvözlőverset szerkeszt, abban a reménységben nyújtja át, hogy jutalmat kap fáradozásáért, s főként anyagi ellenszolgáltatást vár a nagyúr magasztalásáért. Ezt a szándékát valami módon igyekszik is kifejezésre juttatni. Így járt el Ujváry Tamás is kéziratának ajánló strófájában:

Közmondásban szokták magyarok mondani:
A ki mikint tanul, csak úgy tud szántani,
Ki melly mesterséget örvendett tanulni,
Avval szokta magát tengetni s táplálni.

Mint annyian mások, például: Almási Benjamin, a dési református iskola rektora, közvetett, irodalmi formában anyagi segítségért folyamodott a fejedelemhez. Nevezetes énekfűzete tehát gyakorlati célt szolgált. Később látni fogjuk: alighanem rá is szorult a segítségére.

A *Carmen Memoriale* így hangzik magyarra fordítva:

Ujjongó tapsvihar

Felsővadászi Rákóczi Ferencnek, Isten kegyelméből Erdély fennsleges fejedelmének, Sáros vármegye örökös főispánjának stb.: természet szerinti urának, kedves és kegyes jóakarójának, s mindazon hűséges híveinek, akik Istennel vele együtt harcolnak a haza szabadságáért, üdvöt és örök boldogságot fogadott és ajánlott, Istentől — az ő kegyelme folytán — békét kérve.

Emlékvers.

Piros rubintba foglalva legyen üdvözölve ez a nap, s a ragyogó Phoebus bontsa ki sugarait.

¹⁸ ESZE TAMÁS: Csuzi Cseh József, a Rákóczi-szabadságharc ismeretlen írója. ItK 1964. 265–284.

¹⁹ ESZE TAMÁS: Almási Benjamin. ItK 1964. 483–489.

²⁰ ESZE TAMÁS: Egy fejezet a Rákóczi-szabadságharc könyv- és irodalomtörténetéből. A debreceni tipográfia termése 1703–1705. (A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtárának Közleményei)

²¹ RMK II. köt. 2285. — ESZE TAMÁS: A kolozsvári nyomda II. Rákóczi Ferenc szolgálatában. MKSz LXXI. köt. 1955.

²² Lásd a 18. sz. jegyzetben említett tanulmányban, 279.

²³ Magyar Történelmi Évkönyvek és Naplók a XVI–XVIII. századokból. III. Czegei Vass György és Vass László Napló. 1659–1739. Bp. 1896. 445–446. (Monumenta. Scriptores XXXV.)

²⁴ TORMA KÁROLY: Szaniszló Zsigmond napló (1682–1711). Történelmi Tár 1890. 316–317.

²⁵ „D. Episcopus excepti illum sermone Ungarico, cujus tenor desumptus erat ex I. Reg. lib. de Samuele quando ei dicebant seniores civitatis Bethlehem: Pacificus — ne est ingressus tuus; breviter sed sensate respondi Ragoczius, se omnino pacificum ingressurum, nec haeresim in hanc catholicam episcopalem urbem intromisurum, sed quod, si opus erit, vitam et sanguinem se profusurum asseruit.” Adatok Telekesy István egri püspök korához. 117. Kivonatok az egri Jézus-társaság Háztörténetéből az 1699–1707. között lefolyt közérdekű eseményekről. Adatok az Egri Egyházmegye Történelméhez. IV. köt. 1908. 539.

²⁶ „Közel jöven Patakhöz: az Városon kívül két rendbe állván a Reformátusok, Csécsi nevő Pataki Professor rövid, de szép üdvözléssel excipiálta ő Felségét; azután pengi béméven a Várban, Fejedelmi Asztalához leült.” Baniczky Gáspár naplója. 1707–1710. Rákóczi Tár. I. köt. 1866. 47.

Mennei jót zengjen neked az isteni Apolló, s a kegyes Thalia énekeljen neked gyönyörűséges éneket.

Adjátok nekem castaliai nedűvel megtöltött szíveteket és segítsetek, hogy — mint a ti új vitéztek — ujjongva énekeljek.

Apollóhoz méltó ünnepi ódával óhajtom köszönteni a fenséges patrónust, akinek dicső híre bejárja a nagyvilágot, őt, akinek szent hírét viszi a hajó, amely dicső zengéssel szeli a véghetetlen tengert.

Az elragadó szeretet a haza gyámolává tett, hasonló szeretet lángoljon benned a haza iránt.

Nézd az erényt, s jóságos cselekedeteiddel virágozz gazdagon, nézd nemes nemzetségedet, hisz diadémot viselsz.

A győzhetetlen fejedelem győzelmi jelei ékesítsenek, s ez a dicső nap éljen ezer esztendeig.

A csillagos égből a mindenható Jupiter hajtson fejet előtted, s a bőtermő föld is helyeslje tetteidet.

Ceres és Flóra ajándékozzon meg bőven, s Lyaeus ontsa számodra gazdagon áldásait.

A sors istennői aranyfonalból fonják meg életed fonalát.

Így övezze Mars méltó koszorúval a kegyesen kérőt.

Kéziratának ajánló strófájában Ujvári Tamás iskolázott, tanult voltára hivatkozik: amit művelni tanult, azzal kedveskedik. A versírás technikáját iskolában sajátította el, onnan való az ókori mitológia ismerete és ennek a kor barokk szellemében való alkalmazása. A *Carmen* jelentéktelen és jellegtelen vers: a kor irodalmi közhelyeivel, az *aggratulatoria-irodalom* szokványos rekvizitumaival ékesíti a fejedelem személyét és kíván áldást országlására. Mennyivel szebben tudja dicsérni a fejedelmet magyarul, Balassi-strófában:

Miltóságos Urunk
Rákóczi fejedelem,
Országunk hív bajnokja,
Az kit az Úr-Isten
Csudálatosképpen
Német kézből kihoza,
Kit Mars és Bellona
Tejével feltarta —
Tovább is boldogítsa !

Hol járt Ujvári Tamás iskolába és hány grádusát járta meg? — erre a kérdésre sem találtunk eddig feleletet.

A szomolányi diadal emléke

A szomolányi győzelem a kuruc hadviselés kiemelkedő teljesítménye volt: 1704. május 28-án Bercsényi, Károlyi és Ocskay seregei tönkrevették Ritschán Ádám császári generális seregét. A generális sebesülten a kurucok fogságába esett. A csata után a győzelmes kurucság a jabloncai réteken töltötte az éjtszakát.²⁷ Az ének szerzőjét, aki versét a *Csillag nízó magyar* ma már ismeretlen nótájára írta, nem foglalkoztatta az ütközet érdekes története, Ritschán személye is csak annyiban, hogy a csata után, a jabloncai éjtszakán, az ő szájába adta gyónás formájában a magyarországi Habsburg-uralom bűneinek lajstromát:

Elbocsátá Ricsány egy csoport seregit,
Hétezer válogatott német fegyveressit,
Hogy jablonczi mezőben vitéz hirit-nevét
Kiterjessze hatalmát; így kezdé beszédit:

A vers tárgya tehát nem a szomolányi diadal, hanem az idézett strófa után mindjárt „Ricsány német főgenerális töredelmes gyónása és keserves poenitentia-tartó zsolttára következik”. Ritschán személyéről, pályafutásáról később, a maga helyén fogunk szólni, előbb megvizsgáljuk az ének értelmezésekor felmerült problémákat.

1. Szerb Antal megfigyelése helyes volt: *A szomolányi diadal emléke* valóban egy olyan szerző műve, aki tájékozott volt az ország helyzetéről, ismerte azokat a történelmi körülmé-

²⁷ MARKÓ ÁRPÁD: *A szomolányi kuruc győzelem*. Bp. 1931. (Különlenyomat a Századok 1931. 7–8. számából.) — Ritschán személyével nem foglalkozik.

nyeket, amelyek előidézték a Rákóczi-szabadságharcot. Igaza volt abban, hogy a kövesdi templom kántora nem tekinthette át a magyar sérelmeket olyan széles látókörrrel, mint ahogyan ezt „Ricsány gyunása”-ban megtaláljuk: Abban azonban tévedett, hogy a sérelmek felsorolása bizonyíték a vers későbbi eredete mellett, s alighanem egy modern történetíró alkotása. Azt kellett volna kérdeznie: vajon nem egykorú forrásból merített-e? Íme, az ének forrását megtaláltuk, szerzője egy korabeli közíró munkájából merített: a *Centum Gravamina* néven emlegetett iratból, amely a magyar sérelmek tételes felsorolása. Mintegy 16–18 tételt emelt át belőle a maga versébe.

A *Centum Gravamina*-t régóta ismeri történetírásunk. Már Katona István közölte egy 95 gravament tartalmazó szövegét a *Historia Critica* XVII. kötetében.²⁸ Márki Sándor szerint már korábban megjelent nyomtatásban, éspedig 1739-ben a *Histoire des Révolutions de Hongrie* második tomusában.²⁹ Ez azonban tévedésnek bizonyult: az említett helyen nem a *Centum Gravamina*, hanem a *Recrudescunt* olvasható. Az egri káptalan levéltárában levő példánya is csonka, utolsó három tételle hiányzik. Így jelent meg az egri *Adatok* negyedik évfolyamában.³⁰ E nevezetes sérelmi iratnak az idők folyamán variánsai keletkeztek, egy teljes kéziratát Zemplén vármegye levéltára őrzi.³¹ Ezt Szirmay Antal és Kazinczy Ferenc találkoztott vele. Szirmay 1680-ra tette keletkezését, s ezt a címet adta neki: *Gravamina Hungarorum contra Germanos 1680*. Kazinczy „egy-két hozzáfűzött szavával becsesebbé is tette”. „Nevezetes írás — mondotta róla —, s kár, hogy nem tudatik, ki tette fel és mi végből?” Másik megjegyzését az első gravamenhez fűzte, mely azt mondja, hogy a németek gyűlölsége a magyarok ellen velük született. Kazinczy glosszája: „Hát mi szeretjük őket?” Az ő meghatározása szerint is a kézirat: „*Centuria Gravaminum Hungarorum Germanis proposita*.”³² A zempléni kéziratot Dongó Gyárfás Géza adta ki 1910-ben az *Adalékok* 16. évfolyamában, olyan formán, hogy mindjárt össze is vetette az egri kézirattal.³³ Keletkezésére nézve ő Szirmay véleményét fogadta el: „A 'Gravaminum Centuria'-nak ez a példánya az 1680-ból reánk örökölt példány Tökölyi-korabeli írás.”³⁴ Valójában a Rákóczi-szabadságharc kitörése előtt, a XVII. század utolsó, vagy a XVIII. század első éveiben készítették. Elég elolvasni a XCIII. gravament, máris látjuk: a karlócai békekötés (1699.) után írták, tehát már a Rákóczi-kor publicisztikájához tartozik. Említi a *Turcicum Jus-t*, az *Ujszerzeményi Bizottság*, a *Neoacquistica Commissio* működését, akárcsak a századfordulón szerzett sérelmi ének, a *Lamentatio Calamitatum Hungaricarum* „Hallottad-e hírét a' Turcicum Jusnak?” (XLVIII. LIII. LV. LXXIII.) Szó van benne az eperjesi véstörvénysekről (XCVI.), a Kunság és a Jászság zálogba vetéséről (XLV. XLVI.), az 1687. évi országgyűlésről, ahol törvényt hoztak a Habsburg-ház fiági örökösödéséről (XCVI.). Mindezek a Thököly- és Rákóczi-szabadságharc között történt események.

Számunkra különösen figyelemre méltó a *Centum Gravamina* két utolsó tétele azért, mert az *Emlékiratok* egy sokszor emlegetett állításának értelmét világítja meg. Rákóczi ezt írja: „Rágalmazó nyelvek hirdetik a magyarok esküszegéseit. . . . Az osztrák ecset durva vonásokkal, sőtét színekkel festi a magyarokat, és túl éles vésővel vési történelmi emlékeiket. Hol durva, barbár és paraszti erkölcsökkel vádolják, hol azt vetik szemére, hogy nem ért a tudományhoz és a szépművészethez. Néha pedig dorbézolását, lustaságát, kapzsiságát kárhoztatják. . . . Visszautasítom a rágalmakat és felderítem az igazságot. . . .”³⁵ A XCIX. és a C. tételben a *Száz Tétel* szerzője ezt veti Bécs szemére: „Az ártatlan, hűséges országglakók a sajtó útján megjelenő újságokban, gaz, sőt a halállal egyenlő rosszakaratú kicégerzése, és az ilyen arcátlan kicégerzésnek megszerezte és a külső országokban méltatlan közzététele.” Rákóczi nyilván ezekre a dehonosztáló iratokra is céloz idézett soraiban. Jól ismerhette Bécs magyarellenes sajtópropagandáját, amelyet az udvar a szabadságharc kitörése után még élesebben folytatott, de voltaképpen csak a régi gyakorlatot követte. A fejedelem arra törekedett, hogy ellensúlyozza. Könyv- és irodalomtudományunk még adós a kurucellenes császári publicisztika anyagának egybegyűjtésével és feldolgozásával, s van még tennivalónk

²⁸ KATONA ISTVÁN: *Historia critica regum Hungariae stirpis Austriae*. XVII. köt. Buda 1805. 407–412.

²⁹ „Latinul közli — írja Márki Sándor Rákóczi életrajzáról szóló könyve 241. lapján, a *Kiáltványról* szólva — egybekötött *Centum gravamina Hungariae germanis proposita*, 1704. *Hist. des révol.* II. 55–108.”
³⁰ *Adatok* Telekesy István egri püspök korához. 15. 1703. A magyaroknak a németek ellen való száz sérelme. (A kurucz mozgalom okait tárgyaló röpirat.) *Adatok az Egri Egyházmegye Történelméhez*. IV. évf. 1908. 366–369.

³¹ Jelzete: *Historicum*. Tom. XVI. Fasc. 187. Nro. 209.

³² *Index Historicorum*. Ad Fasc. 187. Nro. 209.

³³ A magyarok sérelmeinek száz pontja. *Adalékok Zemplén Vármegye Történetéhez*. XVI. évf. 1910. 22–27., 125–128., 292–295.

³⁴ „Szirmay Antal determinálta 1680-ra és jegyezte föl az eredeti kéziratnak extractusa mellé” — olvassuk Dongó Gyárfás Géza publikációjában. — Szirmayra nézve lásd KÖNYG GYÖRGY: Szirmay Antal (1747–1812). Bp. 1903.

³⁵ II. Rákóczi Ferenc *Emlékiratainak* 1951. évi kiadását használtuk. Az idézet a 65–66. oldalon olvasható.

a kuruc publicisztika területén is. Különös nyomatékot kell tulajdonítanunk a fejedelem ilyenfajta nyilatkozatainak: „Menjen azért újonnan Világ elejbe igaz ügyünknek istenes folytatása, ellenben pedig az Austriai Háznak az dolgok végezésében színes állhatatlansága és még most is nemes szándékunknak és az ország szabadságának utóso romlására és megcsalattatásunkra igyekező szándéka.” A *Recrudescunt* is „Az Austriai Ház erőszakoskodása alól való fel-szabadulásért fogott Magyar fegyvernek ártatlanságáru al az egész Keresztyén világnak eleibe adatott Manifestum”³⁶

A *Centum Gravamina* katolikus szerző munkája. Hét tételle (LXXXII—LXXXVIII.) a katolikus egyházat ért sérelmekkel foglalkozik: az esztergomi érsek mellett koadjutorságot létesítettek, az egyházi főméltóságokat idegeneknek adományozzák, nem kímélik a kegyes hagyományokat és a régi megszentelt helyeket, más célra fordítják az alapítványokat, az elszegényedett plébánosok eltartására szolgáló fundáció jövedelmét rosszul osztják szét. Az utolsó, nem valami nagy jelentőségű panasz éppen egyházi szerzőre utal, de olyan katolikus papi emberre, aki nem szíveli a jezsuitákat, mert kifogásolja, hogy „a papságnak sok rendbeli javadalmát a jezsuiták kapják ajándékba”. S aki, miként Rákóczi is, esztelenségnek tartja a protestánsok háborgatását. (LXXXIX.) A legnagyobb katolikus sérelem „Magyarország Nagyszassonya képmásának ősi alakjából való kiforgatása”: „Effigie Magnae Dominae Hungariae a forma antiqua depravatio”, vagy az egri szöveg szerint: „Effigie hereditariae Magnae Dominae Hungariae vetustae depravatio.” A mondat értelme homályos. Talán ezt értelmezi az egri kéziratban található Mária-gravamen: „Miraculosae B. Matris Mariae V. Patronae Hungariae imaginis Potsensis ex regno Viennae Austriae ablatio et nulla ejusdem restauratio.” Máris benne vagyunk Ujváry Tamás gondolatvilágában. A szomolányi ének 15. strófájának első sorában a német bűnököt gyónó főgenerális a bűnök közé sorolja „Nagy-Asszonyunk képének másra fordítása”-t, vagyis — minden valószínűség szerint — a Pócsról Bécsbe hurcolt csodatevő Mária-kép esetét: nem adták vissza, hanem hamisítvánnyal pótolták.³⁷

A *szomolányi diadal emlékének* szerzője tehát egy katolikus szemléletű, katolikus kéztől származó közkeletű sérelmi iratot, egy panaszjegyzéket használt fel a nemzeti sérelmek versbe foglalására. De nem egész terjedelmében, hanem válogatva a tételek között. A forrásul szolgáló kéziratban voltaképpen nem is száz sérelemről van szó, mert szerzője néhány sérelmet két-három tétel alá szétbontva tárgyal, hogy éppen százra kerekedjék ki a gravamen-lista. Nézzük meg, melyeket, miképpen használt fel az énekmondó:

I.	Innatum odium Germanorum contra Hungaros. (A németeknek velők született gyűlölsége a magyarok ellen.)	5. a—b.	Ennek egyeb nem oka hanem az gyűlölség, Nemetekkel született sok család mesteriség.
VI.	Vestitus abominatio. (Az öltözéknek útálása)	6. a—b.	Már az Magyar Nemzetnek igen meg vetise, és ő ruhazattyoknak gonosz gyűlölséghe.
XV.	Judicum et rusticorum verberatio. (A bírának és parasztnak ütlegelése.)	7. c—d.	Az szegény Jobbagycságnak verése s taglása,
XVI.	Rerum, dari non possibilium, postulatio. (Kiszolgáltatni lehetetlen cikkeknek követeleése.)	9. d.	Lehetetlen dolgoknak való kívánása.
XVII.	Vagabundorum Bagnesorum per regnum spatiatio. — (Az országszerte ögyelgő bagáziáknak fuvarozása.)	7. a.	Sok bagacsyainknak fel s ala járása.

³⁶ ESZE TAMÁS: A debreceni nyomda II. Rákóczi Ferenc szolgálatában. Bp. 1961. (A Debreceni Kossuth-Lajos Tudományegyetem Könyvtárának Közleményei 26.) — A „Manifestum Principis Francisci Rákóczi, ex impresso Patenti descriptioni” szövegét lásd CSÁSZÁR FERENC: Rákóczi Discursusai, avagy II. Rákóczi Ferenc fejedelemnek a Magyar Nemzet örökösítését tárgyzó gondolatai c. irat mellékleteként. Bp. 1848. 53—58. (Adatok a Magyarok Történetéhez I.)

³⁷ A pócsi Mária-kép történetének rövid leírását lásd: BALOGH FLÓRIÁN i. m. 334.: „S. Imaginem Vienne comitantes Basilitae ex dictis copis unam sibi expituerunt, et ad leniendum Pócsensium, suumque dolorem domum retulerunt, Ecclaeque suae, in locum prioris imposuerunt. Btina Virgine, quae sibi semel Locum hunc, aeram Gratiae suae elegit, iacturam antiquam clementissime resarciunt.”

- XIII.
Pratorum et fenilium falcatio. — (A rétekek és legelőknék lekasztatása.)
- XIX.
Honestarum mulierum et virginum violatio. (Tisztességes női személyeken és leányokon való erőszakoskodás.)
- XXVI.
Austriacorum in Hungariam libera inductio. (Az ausztriaiaknak szabad behozatala Magyarországra.)
- XXVII.
Communis commercii indictio. — (A közkereskedelemnek megadóztatása.)
- XXIX.
Salis patrii a precio imperialis ad flor. 4. den. 50. auctio. — (A hazai só árának a birodalmi áron felül 4 frt 50 dénárral való megtoldása.)
- XXXII.
A quibusdam civitatibus et oppidis inferiorum Hungariae gravis extorsio. — (Magyarország alsó részeiben bizonyos szab. kir. városoknak és mezővárosoknak terhes megsarcoltatása.)
- XXXV.
Judaeorum magis, quam Hungarorum manutentio. — (Inkább a zsidóknak, mintsem a magyaroknak tenyeren hordozása.)
- XXXVIII.
Comitum Nádasdi, Zerenyi, Frangepani et aliorum decaptivatio. — (Nádasdy, Zrínyi, Frangepán és másoknak lefejeztetése.)
- XXXIX.
Eorundem, in extremum familiarium universorum bonorum confiscatio. — (Az ők és a határokon kívül levő családok egész vagyonának elkobzása.)
- LXIV.
Domus monetariae Posoniensis sublatio. — (A pozsonyi pénzverőháznak eltörlése.)
- LXIX.
Effigiei Magnae Dominae Hungariae a forma antiqua depravatio. — (Magyarország Nagyasszonya képmásának ősi alakjából való kiforgatása.)
- XCIX. — C.
Innocentium fidelium Regnicolarum infamis et plane morti aequabili impressive in novis publicis iniqua descriptio. — (Az ártatlan, hűséges országlakóknak a sajtó útján megjelenő újságokban, gaz, sőt a halállal egyenlő rosszakaratú kicégérezése.) — Ac tandem tam iniquae descriptionis per Regnum et exteras Provincias injuriosa publicatio. — (És végre az olyan árcátlan kicégérezésnek országszerte és a külső országokban való méltatlan közzététele.)
7. b.
Rétek és vetéseknek le kaszaltatása.
5. c—d.
Sok Jambor Asszonyokon perpatrált dühöség, sok Artatlan szüzeken töltött poklos feslettség.
8. a.
Országok törvénye ellen tisztek bé hozása.
9. a—b.
Minden kereskedések erőss meg tiltása, Vamok és harminczadok Németnek adása.
17. c—d.
Egy talleros kő sonak arra fel csapása, ötött fél forintokra egy masa hozása.
8. c.
Sok szabadvárosoknak Jussok el rontása.
6. a., c.
Már az magyar Nemzetnek igen meg vetise, az Sidoknal is alab való böcsöllése.
16. a—d.
Nadasdi és Zerenyi frangye Pan ölise, s több miltóságos urak rutol el vesztise, minden sok szép ioszágok Confiscált vitele, és az egész országból ippen ki küldése.
9. c.
Az Posoni píz verő haznak el rontása.
15. a.
Nagy Asszonyunk képinek masra fordittása.
6. d.
Jo hirek és Neveknek labala vetise.

A szomolányi ének értéke tehát nem abban van, amiért Szerb Antal dicsérte: a magyar gravamenekben való jártassága nem a versszerzőt, hanem a *Centum Gravamina* szerzőjét dicséri. Nem közvetlenül átélte, hanem hallott, olvasott nemzeti sérelmeket adott Ritschán generális szájába. S nem is az egyetlen olyan kuruc vers, amelynek tartalma a sérelmek felsorolása. E tekintetben értékeesebb nála, mert személyes élményeket énekel meg jórészt, a *Lamentatio Calamitatum Hungaricarum*, az „Óh, te kis maroknyi szegény magyar nemzet” kezdetű vers, amelyet eddig csak Hornyik János közléséből ismertünk,³⁸ most azonban előkerült egykorú kézírásban is.³⁹ Verses rokona a *Centum Gravamina*-nak, testvére a szomolányi éneknek. Idézzük két strófáját tartalmi hasonlóságuk és különböző hangütésük érzékeltetésére:

Az erős heleket mindenüt ők birják,
A fő fő tiszteket magoknak kaporják,
Mindenféle Sirját az Országnak sziják,
Es a szegény Magyarat hitetlennek hiják.

Bár minden jott tettél, elég ha Magyar vagy,
Németnek, Olasznak kedvetel, csak rosz vagy,
Mindent, a' mit kíván, kedve szerint ne adgy,
Mit követ, ha nem kár, és veszedelem nagy.

Ez az ének protestáns szemléletű. A gravamenek felsorolása bűnbánatra való felhívással végződik. Felsorolja sommásan a magyarok bűneit: szítok, átok, vérontás, hamis vád, részegség,¹ szegénynyomorítás, irigység, paráznaság, káromkodás. Ez is reális részlet a kor magyar világából, Rákóczi is igazolja.⁴⁰ Le kell hát vetkezni:

Hamis Esküvesre ne szoktasd magadat,
Es farkas modgyára ne mard barátodat,
Ha kívánod birni békével házadat,
Es e' nagy Igátul szabadulásodat.

Fegyver az ellenség ellen, erkölcsi megújulás a magyar bűnök ellen — a két gravamenek együtt fejezi ki Rákóczi nemzetformáló szándékát. Ritschán gyónását, melyben a németek szomolányi vereségét az elkövetett bűnök büntetésének mondja, a fejedelem az elszenvedett kuruc vereségek idején prózában nemzete fejére olvassa. A szomolányi ének 13. strófájában olvasható intellemmel gyakran találkozunk Rákóczi leveleiben és kiáltványaiiban:

Miltán azért az Isten megverett bennünket,
Mert már nem szenvedhette számtalan vitkünket,
Undok és utálatos cselekedetinket:
Azért adott fejünkre éles fegyvereket.

Az ilyen tartalmi és hangulati egyezések híven szemléltetik a Rákóczi-szabadságharc irodalmának és költészetének egységét.

2. A szomolányi ének teljes címe: *Ricsány német főgenerális töredelmes gyunása és keserves poenitentia-tartó zsolttára*, miként a 24. strófa c-d sora mondja:

Szerzé ezen zsolttáros verseket szép rendben
Ricsány fő-gyenerál jablonczy mezőben.

Hogy a költő gyónás formájában mondatja el Ritschán generálissal a Habsburg-uralomtól szenvedett magyar sérelmeket, ez sem az ő egyéni leleménye. A XVII. században, korábban is, szívesen éltek vele az ellenfelet kicsúfolni vagy megalázni szándékozó literátorok. Megtaláljuk protestáns területen is. 1630-ban egy lutheránus diák hasonló verset szerzett Brunswick Tóbiásról, „az Augustana vallást igazán követő hívek” egykori szuperintendenséről. A versben maga a vallását elhagyó püspök szólal meg: vádolja magát, jajong, mert fél, hogy cselekedtéért pokolra fog szállani.⁴¹ Egy névtelen katolikus szerző I. Rákóczi György erdélyi feje-

³⁸ HORNYIK JÁNOS: Kecskemét város története. Kecskemét 1866. IV. 3–7.

³⁹ OL Családi levéltárak. Nádasdy-család levéltára. Könyvek. K. 8. 262.

⁴⁰ II. Rákóczi Ferenc Emlékiratainak idézett kiadásában 65–66. — Vö. ACSÁDY IGNÁC: A magyar társadalom 1680 körül. Századok XX. köt. 1886. 10–31.

⁴¹ Címe: Bruntzik Tóbiásnak lelki gyötrelmérül való vallástétele, melyet önnön maga ezen versekben világosságra bocsátott Szeredben, Anno 1630. B. Asszony napján. — Az OszK Kézirattárában őrzött Fol. Lat. 2077. sz. kéziratból kiadta PAYR SÁNDOR: Egyháztörténeti Emlékek. Forrás-gyűjtemény a dunántúli ág. hitv. evang. egyházkerület történetéhez. I. köt. Sopron 1910. 188–193.

delem „bűneit” akarja leleplezni ebben a formában: a fejedelem Geleji Katona Istvánnak, Erdély református püspökének gyón meg halálos óráján.⁴² Kegyetlen, igazságtalan szatíra ez a vers. Az az ember, aki írta, szertelen gyűlöletet táplált szívében Rákóczi ellen. Alszeghy Zsoltot a *Confessio Rakocziána* az irodalmi gyónás legjellegzetesebb, s talán legrégebbi dokumentumára, *Balassa Menyhárt árultatása* gyónási jelenetére emlékezteti.⁴³ De egyik sem szolgálhatott volna irodalmi minta gyanánt a *Ricsány gyónása* szerzőjének, mert Balassa, Brunswick, I. Rákóczi György a maguk bűneit gyónják, magukat vetkeztetik metellenre, a generális azonban nem a maga tetteit gyónja, ő a „Német Nemzet” képviselője, s vallomásaiban a magyarországi Habsburg-uralom tárja fel vétkeit. Pedig neki magának is lett volna mit meggyónnia: ő volt az az ember, aki 1697-ben embertelen hadviseléssel vérbefojtotta a hegyaljai kurucok felkelését.⁴⁴ A hegyaljai szörnységeket azonban nem Ritschán, hanem az énekszerző teszi szóvá a versben.

A szomolányi, helyesebben: a Jabloncai gyónás irodalmi rokona, ha nem műfaját, hanem tendenciáját tekintjük, egy névtelen szerző prózai szövege: *Az Német Nemzetnek Pater Markó Capucinusí Szerzetbeli Paphoz tet Gyónása*.⁴⁵ Ez a kiadatlan kézirat a Thököly-szabadságharc irodalmi emléke. Keletkezése idejét szövegéből meg lehet határozni: „Istennek ellenem való haragját érzem, mert Kassát, az felső Országnak Metropolisát el vesztettem” — olvassuk a gyónásban, s Thököly udvari prédikátorának, Lippóci Miklósnak „Nemes Cassa Várasának meg-vétettésekor” mondott, irodalmi értékű magyar prédikációjából is tudjuk, hogy ez az esemény 1682. szeptember 17-én történt.⁴⁶ A gyónás protestáns írás: említi a gyász-évtizedet, a gályarab prédikátorokat. Egyébként a *Centum Gravamina* elődje, egyik tagja a kuruc publicisztika amaz ágának, amely a kuruc felkelések igazolására, hol versben, hol prózában, hol csúfolódó szóval az emberek gyönyörködtesére, hol pedig ünnepélyes komolysággal, a világ és a nemzet elé terjesztett kiáltványban, felsorakoztatja a „Német Nemzet” azaz a magyarországi Habsburg-uralom katonai és kamarai adminisztrációjának bűneit. Érdemes arra, hogy közzé tegyük ezen a helyen teljes szövegében:

Az Német Nemzetnek Pater Markó Capucinusí Szerzetbeli Paphoz tet Gyónása.

Minek utánna sok, és nagy mód nélkül való Bűnöket cselekedtem volna migh Mattyás, és Laszló, s több Magyar Királyoknak is idejében seőt az után is szintén egy ideigh, noha a Magyar Nemzetségh semi alkalmatosságot nem adot hozzá; és jóllehet ezen Birodalomnak kezdetitől fogvást a' Magyar Nemzetet kemény hűt által is Eletemnek meg jobbítássáruul assecuráltam volna, mind azonáltal meg feletkezvén azon assecuratiomrul is, ismit az okádásra térván, mindént meg szegtém, az Magyaroknak ajánlot Tiszti hivatalokat meg nem tartotam, azoknak szabadságit, immunitássait s minden Privilegiumit föl forgattam, az Végekhez Német Tiszteket tettem születet Haza fiait onnid kj rekesztetem, az Hegy alatt levő Hajdu Városokban, nem külömben az Bányá Varosokban is Nemeth Magistratusokat, ugy a' Camorákra is Praeseseket helyeztettem az Országnak nagy, és kiváltképpen való Kárával, s azokat minden Törvények ellen föl forgattam. Gubernatort Posomban rendeltem, halhatatlan szókkal nevezendő Adókat, tudniillik, Accisák, Senicz, Mund, Pferd, és stobb Portioknak reportitióját vettem az Ország Lakosira. Magyar Tanácsokat az titkos belső Tanácsban nem alkalmaztattam, seőt eökét nem külömben mind Csuffnak tartottam: az Törökkel, azoknak hire nélkül (adván visza előb hatalma alá sok Végekét Várokkal edgyüt) Békeséget szerzetem, eöket meg nem általmaztam, seőt mindén titkon való munkálkodást vittem véghez Szabadságoknak meg rontasara, el vételére, s semmissé tételére. Egymás után való Instantiájokat, föl kiáltássát, és sok Arvak, s Rabok könyves siránkozásit nagy szomorúságokkal meg vettem. Sok várokat, és végeket, kiket régenten az Ország Lakosinak általmára épetettek, földel egyenessé tettem, sok izekre öszve rontván, (el)rutitottam, az Ország Szabadságának általmáért föl fegyverkezet szegény Lakosokat Hóhérok gyalázatos kezeivél meg ölettem. Az (egy)-házj személyeket, noha ártatlanokat törvéntelenségre vonván a Gályakra, s Tengerekre íteltem, másokat az Országbul ki vettem; másoknak az Isten tiszteséget meg tiltottam. Az Ország L(ako)sinak Jóságait sok Ezereken el adtam. Azokáért ismértem (le)kemet, en vétkeket, oh én igen nagy vétkeket, és az minden ha(tó) Istennek ellenem való haragját

⁴² THALY KÁLMÁN: Ismeretlen históriás énekek a XVI. és XVII. századból. V. Századok VI. évf. 1871. 399–412. A vers címe: *Confessio Rakocziána*. A végén azonban: *Pasquillus contra Principem Rakocz*.

⁴³ ALSZEGHY ZSOLT: A XVII. század magyar lírai költészete. Bp. 1935. 37. és 43. (Ért Ny Sztud. XXV. 6. sz.) — A *Confessio Rakocziána* eredetét, szerzetetésének alkalmát kutatva, figyelmünk Geleji Katona István püspök 1636. április 21-én kelt levelére irányul. ZSILINSZKY MIHÁLY adta ki: Geleji K. István levele, melyben tagadja, hogy ő rágalmazta volna I. Rákóczi György fejedelemet. *Protestáns Egyházi és Iskolai Figyelmező* VIII. évf. 1877. 225–226.

⁴⁴ Erre már BAJZA JÓZSEF is gondolt A kuruc elbeszélő költészet c. doktori értekezésében (Bp. 1906. 39–40.): „Feltűnő, hogy úgy fogja fel a szomolányi vereséget, mintha a tokaji garázdalkodásért büntette volna meg Isten. Oka valószínűleg az, hogy Ritschán vagy maga, vagy hada részt vett a dulásban.”

⁴⁵ OL Családi levéltárak. Sibrik-család levéltára.

⁴⁶ RMK I. köt. 1290. — Modern kiadása: A Reformáció és Ellenreformáció Evangéliumi Keresztény Egyházi Írói. XI. köt.

érezem. Mért Kassát az felső Országnek Metropolitassát el vesztettem, a' Citadellat, kj a' nagyoknak erejek által készölt meg, örökön való gyalázatommal köl így el rontva nézmem, az felső Országbul Számkivetetnek lennem. Mind ezeket szánom, és bánom szívem szerint, nem azért, hogy Istenemet meg bántottan volna, hanem hogy az Országot el vesztettem.

Absolutio.

Mivelhogy félre tévén az Mindenható Istennek félelmét, ily iszonyu vetkeket cselekednj merészlettel, es az Isten boszu állásra föl indítottad, az te üdvösséges poenitentiad helet almisna gyanánt külg az Török Császár számára 200000. Tallért, Tökölj Fejedelemnek pedig fizes minden hólnapra harmicz Ezer forintokat: azon föllül, Szakmár, Patak, Écszed, Szendröd, Trincsen, Léva, Nitra, Leopoldstat, és Posonyi Várokbul vitessed kj az egész Németeket, ugy hogy csak nyomdokok se láttassék tovább. Külömben Bötölés helet tartoztassad meg magadat minden ingyen való húzás, és vonyástul, s ellenkedéstül, hanem valamit Magyar Országbul számodra visznek, mindeneknek érdemes árrát fizessed meg, és valamikor az Orzágh határára egész Hadaidal örökken való el veszésre menendezs, ot utolsó Vale helet imatkozzal három Pater noster, és Ave Mariat, s egyszér a' Miserere Psalmust. Es azomban én tegedet absolvállok minden Büneidből s minden Arany, és Ezüst kj vitelétül. Meny él Isten hérével egész Magyar Országbul, és soha tovább visza ne térgy. Amen.

„Pater Markó Capucinus Szerzetbeli Pap” a világhírű Marco d'Aviano. A Bécs felmentésével kezdődő felszabadító hadjárat sikere érdekében végzett nagyszerű szolgálatát ismeri és méltányolja a magyar történetírás is. Derék monográfusa: Maria Heyret születésének 300. évfordulójára, szentté avatása érdekében felkutatta és feldolgozta változatos és eredményekben gazdag életének dokumentumait.⁴⁷ Alakját, működését majd az egyházi érzülettel nem terhelt történetírás bizonyára megfosztja azoktól a dekoratív elemektől, amelyekkel őt kortársai felékesítették, s attól a misztikumtól is, amelyet — nem utolsó sorban — ügyes és hathatós propagandával ő maga teremtett személye körül, jelentőségét azonban aligha fogja kisebbiteni. Minket ez alkalommal, midőn csak a most közölt kéziratot akarjuk megmagyarázni, pusztán 1682. évi bécsi látogatása érdekel. I. Lipót meghívására június elején érkezett a császárvárosba, hol július 14-ig tartózkodott. Az uralkodó rendkívüli tisztelettel bánt vele, mert hire ekkor már bejárta Európát. Ismerte őt, Linzben már egyszer — 1680 augusztusában — vendégül látta. A barát linzi prédikációja, melyben támadta a Habsburg-birodalom korrupt kormányzati rendszerét, s Isten haragjának mondotta mindazt a rosszat, ami a császár népeit szorongatja, nagy hatást gyakorolt rá. Avianói Márk Bécsben is kemény beszédeket mondott; búcsúbeszédében így nyilatkozott: „Oh Bécs, ha nem változtatod meg erkölcsöidet, akkor borzasztó veszedelem szakad reád!” Okos tanácsainak és megrázó prédikációinak volt is valami hatása: „Sok csalásnak nyomára jöttek, így remélhető, hogy Ófelsége igazságot fog szolgáltatni.” Mégis Buonvisi bécsi nunciának lett igaza: „A császár mindent megfogadott, bár félt, hogy a Pater elutasásával minden abbanmarad, ha a megállapodások a miniszterek érdekeivel ellenkeznek.” Marco reformgondolatait egy 1684-ben szerkesztett emlékiratban fejtette ki, s benne ilyen mondatokkal találkozunk: „Több éve már, hogy a rossz és a rendetlenség fennáll. A lakosság jajveszével, a szegény megkínzott emberek Isten igazságosságához felebbeznek, mert látják, hogy a világ az igazságot megtagadta tőlük. Ezért büntet az Isten állandóan és ezért alakulnak a dolgok oly kedvezőtlenül.”

Ime, ebben a formában történeti valóság a „Német Nemzet” gyónása Marco d'Aviano kapucinus atya előtt. A szöveg arra vall, hogy Marco bécsi magatartása figyelmet keltett Magyarországon is. Híre eljutott még a kurucok táborába is, s kritikáját az éber kuruc publicistika értékesítette is a maga javára. Az ő személyét nem érinti az iratból áradó csúfondáros hang, pedig a pater nem szívelte a kurucokat: egyik levelében „a magyar forradalmárok szigorú megbüntetését és a vezérek vagyonának elkobzását” tanácsolta a császárnak.

Figyelemre méltó, hogy a Marco-kultusz egykorú nyomtatott dokumentumának, a *Miracel-Büchlein* sorozatnak egyik, 1687-ben megjelent holland nyelvű kiadása budai impresszummal látott napvilágot, s címének első sora magyar nyelvű: „Jetcző Könyuetske, az Kibemindennapi dolgokat irunck.”⁴⁸ Marco személyét és működését az egykorú irodalom csak epizódszerűen tárgyalja, ezért is, de mint a *Ricsány gyunásának* irodalmi analógiája is, érdekes adalék a Marco-féle gyónás.

⁴⁷ P. Markus von Aviano O. M. Cap. Apostolischer Missionär und päpstlicher Legat beim christlichen Heere. Zur Erinnerung an die dritte Jahrhundert-Feier seiner Geburt. München (1931.) — Lásd továbbá Röss BERTALAN: Avianói Márk pápai követése és a török félhold alkonya Magyarországon. 2. kiad. Bp. 1936. Inkább propagandairat, mintsem történeti életrajz. — KÉLÉNYI B. OTTÓ: Marco d' Aviano és a barokk állam-misztika. Regnum. Egyháztörténeti Évkönyv I. évf. 1936. 177—224.

⁴⁸ KÉLÉNYI B. OTTÓ: Budai impresszumok nyomtatványok 1688—1708. (Bp. 1933.) Tanulmányok. Kiadja a Fővárosi Könyvtár. Bp. III. Különlenyomat a Fővárosi Könyvtár Évkönyve III. kötetéből.

Egy emberöltővel korábban keletkezett, mint a szomolányi ének, de az a másolata, mely a Sibrik-család levéltárában maradt fenn, 1704-ben készült, éppen abban az esztendőben, amikor a szomolányi éneket írták. Eredeti kézírata nincs meg, több másolata még nem került elő. Nincs ugyan datálva, de annak a kéznek az írása, mely lemásolta Károlyi Sándor első dunántúli hadjáratának (1704. január 15.—március 31.) néhány fontosabb okmányát, például Károlyi 1704. január 29-én írt ama levelét, amelyben a *Recrudescunt*-ot küldi meg a stajer rendeknek. Az ő kézírásában maradt meg — szintén a Sibrik-levéltárban — Rákóczi ütközet előtt mondott beszédének, illetve imádságának egyik szövege és az a szép ének, amelyet *Rákóczi buzgó énekének* szoktunk nevezni. Miért éppen dunántúli levéltárból került elő ez a Kálló várának megvétele után szerzett ének és Rákóczi beszéde, holott a fejedelem a szabadságharc folyamán — rövid paksi és dunaföldvári időzését nem tekintve — sohasem járt a Dunántúl földjén? — erre a kérdésre alighanem az a helyes válasz, hogy ezeket a szövegeket Károlyi tiszántúli hadserege hozta magával a Dunántúlra, s talán éppen a generális kancelláriájáról került a másoló kezébe, amint hogy a *Recrudescunt* ama kiadása, melyet a fejedelem 1704. január 18-án — nyilván Károlyi közvetítésével — küldött meg a horvát rendeknek, s maga a generális 29-én a stajerországiaknak, szintén tiszántúli eredetű: debreceni nyomtatvány.⁴⁹

Ki volt az a történeti és irodalmi érzékű férfiú, ki oly buzgón másolgatta a Dunántúlon a kurucság írásos dokumentumait, köztük az eredetében szintén nem dunántúli *Az Német Nemzetnek Gyonását?* Jellegetes, dült betűs, határozott vonalvezetésű írásával nemrégem találkoztunk a Batthyány-uradalom körmenői iratai között. Nevét így írta alá: „Arcis Bonorum Provisor Michaël Forián mp.” egy 1707. május 24-én aláírt *Specificatio*-n.⁵⁰ Nem tudjuk, hogy irodalmi jellegű másolatai, néhány másféle iratmásolat társaságában, miként kerültek a Sibrik-család levéltárába.⁵¹ Lehet, hogy a Batthyány-levéltárban rejteznek figyelemre méltó másolatai.⁵² Ha iratai együtt maradtak volna, azt a funkciót teljesítené szövegeivel a dunántúli kurucság történetében, mint Reviczky Imre a Tiszántúlon.

3. A szomolányi ének 18. strófájánál egy darabig megszakad *Ricsány német főgenerális töredelmes gyonása*, és három versszakon át az ének szerzője beszél: ujjong azon, hogy Szomolánynál a kurucok megtorolták azokat a kegyetlenkedéseket, amelyeket a császári katonaság Tokaj ostrománál követett el:

Ítten visszaadtuk Tokajnak veszsit,
Duplán megfűzettük vérek kiontásit,
Sok ártatlan csecsszopók fegyverre vetisit,
Sok özvegyek és árvák ártatlan ölisit.

Ezek vire ontása, mint az Ábel vire
Felhatott, és kiáltván az magos egekre:
Állj bosszut Ur-Isten értünk, nézz igyünkre,
Ki vagy az ártatlanok hatalmas őrzője!

Rachellal miltán sok anyák sirhattak,
Míddőn gyermekeket mint labdát ugy hánták,
Éles fegyverekkel kétfelé csapdozták,
És az nagy vér árbából sok helen kapdozták.

Már mondtuk: a szomolányi kuruc győzelemről az ének szerzőjének nincs semmi mondanivalója, ezért nem is illik rá az a cím, amelyet Thaly adott neki; sokkal inkább a hegyaljai felkelés, mint a szomolányi diadal emléke. Az imént idézett strófákban találjuk magyarázatát: miért éppen Ritschán generálissal mondatja el az énekszerző a „Németekkel született sók család mesterség”-et. A szomolányi kuruc győzelem egy korábban elszenvedett vérontásért szerzett elégtétel, méltó büntetése éppen annak a generálisnak, akinek a vezérsege alatt ezeket a Hegyalján elkövették. Ezt az erkölcsi indítékú történetzemléletet, amellyel oly gyakran találkozunk a vallásos gyökéretű régi magyar irodalomban, megtaláljuk majd az Ujváry-kéziratnak a *Szatmár vára megvételéről* szóló énekében is.

⁴⁹ ESZE TAMÁS: A debreceni nyomda II. Rákóczi Ferenc szolgálatában. Bp. 1961. 74. (A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Közleményel 26.)

⁵⁰ OL Családi levéltárak. Batthyány-család levéltára. Rákóczi-korabeli iratok. 215. cs.

⁵¹ Viszont a Sibrik-család levéltárból is kerülhettek át iratok a Batthyány-család levéltárába. Erre utal az 1840-dik évi országgyűlésen alkotott törvénycikkek c. nyomtatvány (Pozsony é. n.) rajta ezzel a pecséttel: „Ex Bibl. Sibrikiana”, alatta pedig: „Bozsoki Könyvtár”. OL Családi levéltárak. Batthyány-család levéltára. Országos jelentőségű iratok. 231. cs.

⁵² Ilyen máris került elő az imént említett köteggben: *Puncta Malecontentorum Hunarorum*. In sex Classes sunt divisa petita Hungarorum. videlicet quoad Politica, Militaria, Camerala, Juridica, Oeconomica, et Religionem. OL Családi levéltárak. Batthyány-család levéltára. Törzslévélár. Országos jelentőségű iratok. 232. cs. — Magyar szövege uo., szintén Forián Mihály kézírásával.

Freiherr von Ritschan a Schlick-féle császári dragonyos regiment alezredese volt 1697 nyarán, mikor a Hegyalján váratlanul kitört egy kuruc felkelés, mikor pedig Szomolány-nál csatát vezetett a kurucokkal szemben, már vezérőrnagy rangja volt, mint *General-Feldwachtmeister* vezette a rábízott sereget.⁵³ Előrehaladását annak köszönhetette, hogy mindjárt kezdetben leleményes és energikus támadásával megállította a kurucok előretörését, mikor Tokajból Ónod elfoglalására indultak. Éppen útban volt a déli török harctérre, mikor hírt vett, hogy a felkelők az 1697. július 1-re virradó éjszakán elfoglalták Tokajt és Patakot. A hegyaljai akciót — olykor még a történetírók is — parasztfelkelésnek, az ekkeseredett nép zendülésének szokták tekinteni, pedig valójában Thököly tisztjei és megbízott emberei szervezték meg és lobbantották fel a legkedvezőbb pillanatban, amikor remélni lehetett, hogy éváratlan rebellióból új kuruc szabadságharc fog kibontakozni.⁵⁴ Ritschan felismerte a mozgalom jelentőségét, visszafordult, s a Bassompierre *Cürassier-Regiment* néhány századával, az egri és az ónodi magyar katonasággal július 7-én megverte a kurucokat.⁵⁵ Vereségük elzárta útjukat nyugat felé. A további hadműveleteket már Vaudémont herceg altábornagy intézte, akit az udvar a török harctérről rendelt fel a hegyaljai akció elfojtására, de Ritschannak mindvégig jelentős része volt a várak visszavételével végződő hadakozásban.

Ritschan alakját ismerjük Jókai Ocskay-regényéből is (*Szeretve mind a vérpadig*). A regényben korrekt, lovagias, nemes magatartású császári tiszt.⁵⁶ Milyen volt valójában, ezt a szűkszavú forrásokból nemigen lehet kielemezni. Azok a kegyetlenkedések azonban, amelyeket katonasága, különösen Tokaj elfoglalásakor cselekedett, az ő nevét is gyűlöletessé tették.

A tokaji veszedelmet a maga rettenetességében megverselte egy névtelen szerző *Cantio Tokai* című énekében. Ez a vers a kurucok költészetének java terméséből való. Református ének. A protestáns jeremiádok sajátos történet szemlélete jellemzi: az, ami történt, a bűnös életmód megérdemelt büntetése.⁵⁷

Veszedelmünk oka az nagy kegyetlenség —
Egymás ellen való méltatlan irigység.
Miként Zsodomának kénköves essővel:
Ugy volt veszedelmünk nagy hirtelenséggel.

Van ennek az éneknek egy variánsa is: a *Cantio Flebilis de periculo Tokajensi*. Egy dunántúli katolikus, valószínűleg egy jezsuita készítette⁵⁸ olyanformán, hogy a *Cantio Tokai* kétsoros strofáiból 14-et kihagyott és helyükbe új négyesoros strofákat szerkesztett annak bizonyítására, hogy

Igy bánik az Isten most is mindazokkal,
A kik vermet ásnak másoknak károkkal,
Magok nyaka szakad, fizetnek halállal,
Az mint meg is történt gyakorta sokakkal.

Ez a vers is „gyónás”: a reformátusok vallják meg benne a katolikusok ellen táplált gyűlöletüket, gonosz szándékukat:

⁵³ Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen. Orts-, Namen- und Sach-Register. Bécs 1892.

⁵⁴ THALY KÁLMÁN: II. Rákóczi Ferenc fejedelem ifjúsága. 1676–1701. Pozsony 1881. 240–271. — THALY KÁLMÁN: A székesi gróf Bercsényi család. 1470–1835. II. köt. 1689–1703. Bp. 1887. 173–218. — TAKÁCS SÁNDOR: A hegyaljai zendülés. A Szegény magyarok c. kötetben. (Bp. é. n.) — BENCZÉDI LÁSZLÓ: A hegyaljai felkelés. Bp. 1953.

⁵⁵ Ritschan részvételéről a hegyaljai kuruc felkelés leverésében — egykorú jelentések alapján — részletesen írtam Eger és a népi kurucság c., közlésre váro tanulmányomban.

⁵⁶ „Ritschan külsejére nézve is mintája lehetett a hős lovagoknak. Karcsú, deli termet, klasszikus szabású arcvonások, achillesi arczé; nemes bátorság a harcban, tréfás kedély a vig férfitársaságban, finom, előkelő modor a nők között, minden ember kedvenczévé tévék, a kinek valami oka volt rá, hogy barátságával dicsekedjék. . . . Valóságos Ocskay László német kiadásban.” Az idézetet a Budapesten, 1909-ben megjelent kiadás 117–118. oldaláról vettük.

⁵⁷ Először THALY KÁLMÁN adta ki a Mészáros-kódekből: Adalékok. I. köt. 274–281. — Méltatását lásd: BAJZA I. m. 38. — Ez a szemlélet jellemzi Zilahy János tállyai református iskolamester énekét is, amelyet Phaeton Tüze címen írt a hegyaljai felkelésről 1698-ban:

Tisztátalansággért földünket sujtolja
Ama igaz Bíró, mert vétünk utálja.

HARSÁNYI ISTVÁN—GULYÁS JÓZSEF: Régi magyar versek a sárospataki könyvtárból. ItK. 1917. 330–336.

⁵⁸ A „Cantio flebilis de periculo Tokajensi” című ének a Szencsei-énekeskönyvben maradt fenn. Ki van adva: Adalékok. I. köt. 282–284. és az énekeskönyv betűhív kiadásában: 87–90. — Méltatását lásd: BAJZA I. m. 39. Ő ezt is református éneknek tartja: „Öngúny, önvád érzik soraiban” — mondja. II. strofája nyilván mutatja, hogy egy jezsuita dolgozta át, s adta az egészet a református predikátorok szájába. Az, hogy a 13. strofában említett nyolc református eklézsia közül négy dunántúli („Veszprém, Vázsony, Pápa, Győr Ecclesiája”), az átdolgozás dunántúli eredetére vall.

Negyven éjjel-nappal szivesen böjtöltünk,
Hogy az pápistákon bosszunkat tölthössük,
Bertalan templomát magunkévá tegyük,
És mi papjainkat abban szentölhessük.

De hejába vala ez az böjtölésünk,
Nappali, éjjeli nehéz könyörgésünk,
Sok könnyhullatással szoltáreneklésünk:
Édes Jehovántul nem lőn segítségünk.

Jaj azért minékünk, az kik az papokra
Dühösködtünk vala csuklyás barátokra,
Ártatlan életü Ignác fiaira,
Római egyháznak az ő szolgáláira.

Bizonyára a Szepessy Pátról készített „labanc gúnydal” inspirálta az átdolgozót.⁵⁹ Nem ismerte a hegyaljai felkelés történetének azokat a mozzanatait, amelyekben a hegyaljai városok református lakossága megtorolja a plébánosokon korábban elszenvedett vallási sérelmeit, mégis rátapintott a valóságra: a felkelés református színezetű mozgalom volt, benne is, mint a kezdeti kurucságban és a Thököly-szabadságharcban, a politikai és gazdasági gravamenek összeötvöződtek a protestáns sérelmekkel, ezért a felkelők nemcsak a császári katonaságon, a kamarai tiszteken és a némethez húzó nemesurakon állottak bosszút, hanem a katolikus papokon is. A hegyaljai kurucok tetteit negyedszázaddal később is országos sérelem gyanánt emlegették a katolikusok.⁶⁰

A *Cantio Tokai* azonban kiemelkedik a politikai és a vallási gyűlölködés minden józan-ságot és mértéktartást előntő áradatából. Nem kiált bosszúért, csak tanulságként maradjon emlékezetében Tokaj szomorú sorsa: „Tanuljanak rajtunk ártatlan magzatok.” S milyen különös, hogy nem a vérontókat kárhozzatja, hanem a felkelés vezetőit:

Tisza-torok köze méltán átkozhatja,
Az egész Hegyallya mind elkárhozzathatja

Pataki és Kövér Ferenc hamisságát,
Bakos és Tokai gyalog kapitányát.

Fontos ez a névsor: mind a négyen Thököly egykori tisztjei. Pataki Péterről, a kuruc vitézlőrend Thökölyhez való hűségéről, a bújosó fejedelem szándékairól a Rákóczi-szabadságharc költészetének egy még kiadatlan darabja: Pataki halotti búcsúztatója minden más forrásnál hitelesebb tájékoztatást nyújt az utókor számára.⁶¹ A benne megszólaló hang azonban a Thököly-emigráció hangja. A hazai kurucság, okulva a hegyaljai felkelés kudarcából, elfordul Thökölytől és nemsokára Rákócziban találja meg az új vezért. A *Cantio Tokai* már jelzi azt a kiábrándulást, amelynek az ének variánsa így adott hangot:

Nem bizhatunk immár Thököly urunkban,
Országunk-hervasztó pünkösdi királyban.

A szomolányi ének szerzőjének dicséretére válik, hogy a győzelem percében felelevenítette a tokaji áldozatok emlékét, fájdalommal, szenvedélyesen; mondhatnánk így is: a bosszú örömeivel. S nem csupán teljes érzelmi azonosulással, egy lépéssel tovább ment ennél: a szomolányi kuruc győzelem visszatörölés egy kuruc vereségért, „Tokajnak veszisi”-ért.

Vajon honnan ismerhette meg a tokaji tragédiát? Nem volt szemtanú. Ha jelen lett volna az eseményekben, s közelről szemlélheti a hegyaljai felkelés belső világát, a református retorzió vad eseményeit, neki, a Mária-kultusz istápolójának, aligha támad kedve feleleveníteni a hegyaljai áldozatok emlékét. Talán a *Cantio Tokai* volt hatással rá? Ez a vers szűkszavú, csak az érti egészen, aki jól ismeri az eseményeket. Ez is említi „Apró gyermekinknek nagy mátyomságá”-t, de korántsem olyan erővel és szemléletesen, mint a szomolányi ének,

⁵⁹ A „Labancz gúnydal Szepessy Pál bújosó vezérről, 1672. végéről”, a Bocskor-kódexben maradt fenn. Közlöve: Adalékok. I. köt. 38–44. — Méltatását lásd: BALJA I. m. 43.

⁶⁰ Acta Religiosae Commissionis Pestiensis. I—XV. Dunamelléki Református Egyházkerület Levéltára.

⁶¹ OSzK Kézirattárban.

amely a betlehemi gyermekgyilkosságra emlékezteti az olvasókat. Van azután a *Cantio*-nak egy sora, ez az *a* sor a 17. strófában: „Sok vér kicsordula Rákóczi-házában.” Ez a lakonikus mondat a tokaji katolikusok tragédiáját jelzi: „Egy csapat bős katoná a Rákóczi földesúri curiájába ront, ott épen misét szolgáltattak az áhítatosan térdre hullt tömegnek; reárohannak az imádkozókra s nem hagynak élve közülük csak még egy kisedet sem.”⁶² Azt kell gondolnunk, hogy Ujváry Tamás nem ismerte a tokaji tragédiának ezt a mozzanatát, mert ha ismeri, bizonyára utal rá.

Olyan forrásból merített, amelyet mi nem ismerünk. A hegyaljai vérengzés híre bejárta az egész országot: jellemző erre az is, hogy a *Cantio Tokai* szövege a Győr megyei Szemerén készült másolatban maradt fenn, s a jezsuita-átírás kétségtelenül dunántúli eredetű, s a szintén dunántúli Szencsei-kódex őrizte meg. Ismerhette hát a hegyaljai eseményeket a nyitra-kövesdi Mária-templom magyar kántora is.

De miért ne meríthetett volna szájhagyományból? Bercsényi és Károlyi Szomolánynál harcoló ezredeiben Hegyaljára való vitézek is voltak, tokajiakat is lehetne közöttük kimutatni, szenvedői vagy szemtanúi Ritschan tokaji öldöklésének. S ezek a szomolányi csatát követő jabloncai éjszakán a tűz mellett mi másról beszélgettek volna, ha nem arról a császári generálisról, akit legyőztek és foglyul ejtettek, s akit bizonyára gyűlöttek is tetteiért?

A *Centum Gravamina* tudálékos beledolgozása a versbe — ez a szomolányi ének szerzőjének munkája; tőle származhatik a keret: a gyónás ötlete is; övé az énekben felcsendülő Mária-magasztalás. De ez a strófa:

Itten visszaadtuk Tokajnak veszsit,
Duplán megfüzöttük vérek kiontását,
Sok ártatlan csecszopók fegyverre vetisit,
Sok özvegyek és árvák ártatlan ölését

— ez a kuruc vitézek hangja.

Ficzay Dénes
(Arad)

TÖRÖK GYULA LEVELEI CSALÁDJÁHOZ

Török Gyuláról, az íróról az elmúlt évtizedekben sok szép és magvas méltatás jelent meg.¹ De Török Gyulát, az *embert* alig ismerjük.² A szerencsés véletlen 1958 nyarán, szinte a „kiselejtezés” előtti utolsó pillanatban, juttatta kezembe az írónak közel negyven sajátkezű levelét és levelezőlapját. Nem érdektelen, ha megismerjük ezt a „habent sua fata epistolae”-t.

Arad irodalmi múltjának emlékeit kutatva, Pataki Sándor festőművésszel beszélgettem, Török Gyula aradi éveiről szerettem volna egyet-mást megtudni,³ Pataki ti. jól ismerte Török Györgyöt, az író festő-bátyját. Így jutottam hozzá ahhoz az adathoz, hogy az író húgának⁴ második férje, Holló István mérnök birtokában fennmaradtak a nagyértékű levelek. Tőle kerültek azután a Közművelődési Palota könyvtárába.⁵ Török eddigi legrészletesebb életrajzá-
nak írója, Kováts József azt írja: „...leveleire sehol sem találtam.”⁶

Ebben az esetben kivételesen azért vállalkozunk *családi* levelek közreadására, mert új mozzanatokkal egészítik ki az író eddig ismert életrajzát. Érdekesen világítják meg Török Gyula egyéniségét, szociális helyzetét. Család-kultusza, amely leveleiből szépen dokumentálódik, mint regényíróra is jellemző. Tartós szűkölködése egyetemi éveiben, józan takarékos élete mind arra vall, hogy a dzsentri múlt már ifjú korában is csak távoli, kódós családi emlék volt számára. Nehéz anyagi helyzete is közrejátszott abban, hogy a polgári haladás híveihez

⁶² Az esetet THALY (II. Rákóczi Ferenc fejedelem ifjúsága 264.) Babocsaí alapján mondja el: Fata Tarczaliensia. Kiadta RUMY KÁROLY GYÖRGY Monumenta Hungarica, azaz magyar emlékezetes írások c. gyűjteményének I. kötetében. (Pest 1817.) Újabb kiadása: Adalékok Zemplén vármegye Történetéhez. V—VII. évf. 1900—1902. Hubay Kálmán gondozásában.

¹ L. VAROGHA KÁLMÁN: Török Gyula arcképehez. It 1957. 34—44.

² Így eshetett meg, hogy „csontja velejéig reakciós fiú”-nak nevezi egyik emlékező kortársa. Yö.: ARANYOSSY PÁL: Juhász Gyula bemutatkozása a bihari urak lapjánál. Magyar Nemzet 1959. máj. 20.

³ Egyben egy régi tanulmányomat: Egy elfelejtett erdélyi író: Török Gyula. Pásztortűz 1943. — esetleg új adatokkal kiegészítet.

⁴ L. a 8. sz. jegyzetet.

⁵ A levelek lemásolásáért FARKAS LÁSZLÓNÉ főkönyvtáros, volt tanítványomnak itt mondok köszönetet. — A levelekkel együtt került a könyvtárba az író valamennyi iskolai bizonyítványa is és egy sereg lapki-
vágat: könyveknek pesti méltatásai.

⁶ Török Gyula. Kolozsvár 1930. (Pécsi dissz.) 57.